Səbinə Valeh qızı XANİYEVA
UNEC doktorantı
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
E-mail: sabinaxaniyeva@gmail.com

YERLİ YABANI BİTKİLƏRİN İQTİSADİ-COĞRAFİ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Zəngin floraya sahib olan Azərbaycan Respublikası ərazisində faydalı təbii bitki örtüklərinin müxtəlif ekoloji-coğrafi şəraitə malik zonalarda yayılması, onların ərzaq, dərman xammalı kimi, eləcə də digər sahələrdə istifadəsi imkanlarının, tətbiqinin öyrənilməsi elmi və iqtisadi cəhətdən böyük rol oynayır. Yabanı bitkilərin tərkibi insan orqanizmi üçün lazım olan vitaminlər, mikroelementlər, zülallar, yağlar, karbohidratlar, şəkərlər, üzvi turşular və s. ilə zəngindir. Bu baxımdan yabanı bitkilərin insanın qidalanmasında əhəmiyyətli rolunu da nəzərə alsaq deyə bilərik ki, onlar həm də əsas təbii sərvətlərdən hesab olunur. Lakin onların hamısından mədəni şəkildə istifadə olunmaması bu bitkilərin daha geniş miqyasda öyrənilməsinin vacibliyini sübut edir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları arasında yabanı bitkilər yerli iqtisadiyyatın da əsasını təşkil edir. Onlar həmçinin yüksək kommersiya dəyərinə malikdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yabanı bitkilər ekosistemin funksionallığının qorunmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Yabanı, yerli, bitki, iqtisadiyyat, ekosistem

***

Kənd təsərrüfatı üsulları nə qədər məhsuldar olsa da, yeni yaşıl texnologiyalar, biotexnoloji üsullar da yabanı bitkilərin genetik müxtəlifliyinin qorunmasına töhfə verə bilər. Yaşıl texnologiyalar, bərpa olunan enerji texnologiyası kimi, təbii mühitin, yabani bitkilərin yaşayış yerlərinin qorunmasına da kömək edə bilər. İnsan təbabətində fiziologiya və fiziopatologiya elminin tərəqqisi göstərir ki, insan sağlamlığı bütünlüklə qidalanma ilə bağlıdır, çünki coğrafi təbii şərait məhsuldarlıq baxımından əhalinin artım sürətinə yaxınlaşa bilmir.

Yabanı bitkilərin antioksidant qabiliyyəti, lif və polifenol tərkibi və qida dəyəri mədəni növlərdən daha yüksəkdir. Bir çox bitkilərin diabet və ürək-damar xəstəlikləri kimi xroniki xəstəliklərin qarşısının alınmasında da təsirli olduğu bilinir. Nəsildən-nəslə şifahi şəkildə ötürülən bu biliklərdən istifadə onun ənənəvi istifadəsinin inkişafına səbəb olmuşdur. Etnobotanik tədqiqatlar göstərmişdir ki, xəstəliklərin müalicəsi üçün yeni dərman preparatlarının hazırlanmasında bitki mənşəli dərmanlar mühüm rol oynayır. Bu baxımdan Azərbaycan florasında tapılan bəzi faydalı bitkilərdən yeni birləşmələrin hazırlanması üçün istifadə olunur.

Mövzunun aktuallığı. Hazırda Azərbaycanın sənayeləşməsi və urbanizasiyası, təbii şəraitin kökündən dəyişməsi, insanların torpaq və meşə ehtiyatlarından sistemsiz istifadə etməsi nəticəsində biomüxtəlifliyin davamlı inkişafı çətinləşir. İnsanların bitkilərlə dinamik əlaqəsi var, bitkilər biomüxtəliflik yaradır və insanlar bu müxtəliflikdən istifadə etmək üçün planlar və üsullar hazırlayırlar. Bitki mənşəli qidalar və dərmanlar təbiidir, orqanizm tərəfindən asanlıqla sorulur və sintetik qida və dərmanlarla müqayisədə heç bir əks təsiri yoxdur. Bunu nəzərə alaraq, bölgələrdə istifadə olunan yabanı bitkilərin resurs və bioekoloji xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi vacib məsələlərdəndir. Xüsusilə, yerli icmaların xalq təbabətində uzun müddət istifadə etdikləri dərman və yabanı qida bitkilərinin populyasiyalarının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi, onların mənbələrinin və istifadəsinin yeni aspektlərinin araşdırılması önəmlidir. Vəhşi floranın qorunması və təbii ekosistemlərin davamlılığı ətraf mühitin mühafizəsi üçün görülən mühüm komponentlərdir. Bu sahələrdə texnoloji inkişaflar insanların həyat keyfiyyətini artırmaq və planetin uzunmüddətli sağlamlığını qorumaq potensialına malikdir.

İnsanlar qədim zamanlardan bu günə qədər yaşadıqları ərazilərdə bitkilərdən müxtəlif məqsədlər üçün və müxtəlif yollarla bəhrələniblər. Əvvəlcə təbiətdən topladıqları yabanı bitkilərdən istifadə etmiş, sonralar ən çox istifadə etdiklərini mədəni şəkildə becərməyə balamışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda yayılan yabanı bitkilərin 2500 növdən çoxu iqtisadiyyatımız üçün faydalı xüsusiyyətlərə malik olan xammal hesab olunur. Yabanı tərəvəz və

ədviyyat bitkilərinin tərkibi insan orqanizmi üçün lazım olan vitaminlər, mikroelementlər, zülallar, yağlar, karbohidratlar, şəkərlər, üzvi turşular və s. ilə zəngindir. Elmi tədqiqat işləri də sübut etmişdir ki, belə bitkilərdən hazırlanan yeməklərdə onların əsas tərkibi uzun müddət qalır. [1, s. 3-5]

Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, ətraf mühitin və torpağın çirklənməsinin qarşısının alınması, ekosistem tarazlığının qorunması və ekoloji cəhətdən təmiz məhsulların yaradılması müasir dünyanın üzləşdiyi əsas məsələlərdəndir. Buna baxmayaraq, dünya əhalisinin sayını və onun çoxalma sürətini nəzərə alsaq, ərzaq mallarına artan tələbatı ekoloji cəhətdən təmiz məhsullarla təmin etmək daha çətindir.

Aparılan elmi-tədqiqat işləri nəticəsində məlum olmuşdur ki, yabanı yeməli tərəvəz və ədviyyat bitkilərindən müxtəlif növ xörəklər hazırlayarkən onların tərkibindəki mikroelementlər, vitaminlər, efir yağları və ətirli maddələr dəyişmədən öz faydalı xüsusiyyətlərini uzun müddət saxlayırlar. [1, s.7-8]

Yabanı bitkilərin yeni, müasir, ekoloji cəhətdən qiymətləndirilən texnologiyalardan istifadə ilə istehsalının artırılması aktual mövzulardan biridir. Yabanı bitkilərin biokimyəvi xüsusiyyətlərinin tədqiq olunması ilə yeni emal texnologiyasının işlənməsini hazırlamaq, əhalini yeni məhsullarla təmin etmək mümkündür. Yabanı bitkilər təbii ekosistemlərin mühüm hissəsidir və biomüxtəlifliyin qorunmasında mühüm rol oynayır. Yaşıl innovasiyalar bu bitkilərin qorunması və onların təbii yaşayış yerlərinin bərpası üçün yeni yanaşmalar hazırlamaq məqsədi daşıyır. Məsələn, ekosistemə əsaslanan bərpa üsulları yabanı bitki növlərinin sosial və iqtisadi faydalarını qoruyarkən yaşayış yerlərini canlandırmaq məqsədi daşıyır. Yabanı bitkilər bioiqtisadiyyat üçün mühüm resursdur. Məsələn, biotexnologiya və biomaterial texnologiyaları dərman bitkilərindən dərmanlar, bioaktiv maddələr, təbii boyalar, bioyanacaqlar və bioplastiklər kimi innovativ məhsullar əldə etmək üçün istifadə edilə bilər.

Yabanı bitkilər iqlim dəyişikliyinə asan uyğunlaşa bildiklərinə görə mühüm rol oynayır. Yaşıl innovasiyalar bu bitkilərin uyğunlaşma qabiliyyətini artırmaq üçün yeni kənd təsərrüfatı texnikaları, seleksiya üsulları və davamlı torpaq idarəetmə təcrübələri inkişaf etdirə bilər. Bundan əlavə təbii yaşayış yerlərinin mühafizəsi kimi strategiyalar da yaşıl innovasiyaların bir hissəsidir.

Yabanı bitkilərin istehsalda tətbiqi, effektiv məhsulların yaradılması və müxtəlif sahələrdə istifadəsi üçün vacib bir prosesdir. Bu, təbii ehtiyatlardan maksimum istifadəni təmin etməklə yanaşı, məhsulun inkişafı üçün yeni imkanlar açır. Yabanı yeməli bitkilər, xüsusilə qida qıtlığı, yoxsulluq, ekstremal hava və ya siyasi ixtişaşlar zamanı tez-tez istehlak olunur. Bununla belə, müxtəlif ekoloji amillər səbəbindən yabanı yeməli bitkilər və yeni biliklər hazırda tənəzzüldədir. Buna görə də, mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün bu cür potensial dəyərli az istifadə olunan resursların sənədləşdirilməsi aktual məsələ olmalıdır. [2, s.14-18]

Yabanı bitkilərin geniş empirik istifadəsi onların fitokimyəvi maddələri və antioksidant fəaliyyəti, həmçinin qidalandırıcılar və fitokimyasallar kimi potensial faydalar və perspektiv məhsullar haqqında dəqiq və etibarlı məlumat tələb edir. Bu bitkilər yeni dərmanların inkişafı üçün aparıcı rol oynaya biləcək təbii antioksidantların mənbəyidir. Bitkilər farmakoloji cəhətdən aktiv məhsullar kimi istifadə edilə bilən birləşmələrin mənbəyidir. Cytisus multiflorus , Filipendula ulmaria və Sambucus nigra uzun illərdir Pireney yarımadasında mühüm dərman bitkiləri kimi istifadə edilir və sağlamlığa müxtəlif faydaları olduğu iddia edilir. [3, s.1600-1608]

Azərbaycanda orqanik kənd təsərrüfatı əsasən ixrac bazarına yönəlib və əksərən vəhşi təbiətdən yığılan yabanı məhsullardan ibarətdir. Daxili bazarın inkişafı prioritet tanıldıqda, əsas diqqət fərqli məhsul çeşidinə verilməlidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda orqanik kənd təsərrüfatının inkişafı üçün yüksək potensial mövcuddur. Lakin bu potensialdan düzgün istifadə etmək üçün müxtəlif regionların nisbi üstünlükləri nəzərə alınmalı, orqanik kənd təsərrüfatı üçün müvafiq infrastruktur yaradılmalıdır. [4, s. 45-47]

Tədqiqat işi yerinə yetirilərkən qarşıya qoyduğumuz əsas məqsədlər:

- Yabanı bitkilərin ölkənin hansı bölgələrində daha geniş yayıldığını araşdırmaq və nümunələri toplamaq;
- Yabanı bitkilərin iqtisadi inkişafda önəmi;
- Ölkənin iqtisadiyyatına yabanı bitkiləri təsiri;

- Yabanı bitkilərin faydalarını və biokimyəvi xüsusiyyətlərini araşdırmaqla onların mədəni şəkildə istehsalının təmin olunması.

Metodlar. Mövzunun öyrənilməsi və qarşıya qoyduğu işin tədqiqi üçün müasir dövrdə qida sənayesinin müxtəlif sahələrində geniş miqyasda tətbiq olunan aşağıdakı tədqiqat üsullarının istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

Yabanı bitki xammallarının keyfiyyət göstəricilərinin təyini üçün spektrofotometrik, kalorimetrik, qaz, maye xromatoqrafiyası, qaz-maye, kağız üzərində paylaşdırıcı, nazik təbəqəli, kolonkalı və ion mübadilə xromatoqrafiyası, atom-absorbsiyalı spektrometriya, fotometriya, lüminessensiya, kapillyar elektroforez, infraqırmızı spektroskopiya, elektrokimya, klassik analiz üsulları (refraktometriya, titrləmə, qravimetriya) və reoloji tədqiqat və s. üsulların istifadəsi planlaşdırılır.

Nəticə və tövsiyələr. İlk növbədə ölkə əhalisinin sağlam qida məhsulları ilə təmin edilməsi məqsədi ilə yeni çeşidli qida məhsulları istehsalının təşkili həyata keçiriləcək. Bunun üçün müasir və ekoloji cəhətdən təsdiq olunmuş texnologiyalardan istifadə nəzərdə tutulur. Xammal resurslarının tədarük edilməsi məqsədilə yeni istehsal sahələrinin açılması da mövcud perspektivlərdəndir. Yabanı ot bitkilərinin yığılması və saxlanması üçün yeni tədarük məntəqələrinin yaradılması, onlardan istifadə mövcud tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətinin göstəricisi hesab olunur.

Nəzəri araşdırmalar, aparılan elmi-tədqiqat işlərindən əldə olunan nəticələr qida sənayesi, emal sənayesi müəssisələrinin işinin ahəngdarlığının qorunub saxlanması ilə yanaşı, həm də əhalinin sağlamlığının, sağlam qida məhsulları ilə təmin olunmasına xidmət göstərəcəkdir. Nəzərdə tutulan elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri həm də istehsal xərclərinin azalmasına təsir edəcəkdir. Əldə olunan nəticələr yabanı bitkilərin itkisiz və yeni emal texnologiyalarına əsaslanaraq tədarük edilməsinə səbəb olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımov M., Qədirova G. (2004). "Ədviyyat və yabanı tərəvəz bitkilərinin ensiklopediyası". Bakı: Elm, 608 s.
2. Asaye Asfaw, Ermias Lulekal and others. (2023). "Ethnobotanical study of wild edible plants and implications for food security". Tree, Forest and people.
3. Lillian Barros, Luis Cabrita and others. (2011). "Chemical, biochemical and electrochemical assays to evaluate phytochemicals and antioxidant activity of wild plants". Food Chemistry.
4. Aksoy, U, İsmet, B, Eynalov,H, Quliyev,Y. (2018). "Azərbaycanda orqanik kənd təsərrüfatı: hazırkı durum və gələcək inkişaf potensialı". BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı, 106 s.

Сабина Валех кызы Ханиева

Азербайджанский Университет Кооперации

Экономико-географическое значение местных дикорастущих растений

Резюме

На территории Азербайджанской Республики, обладающей богатой флорой, ведется распространение полезных природных растительных покровов в зонах с различными эколого-географическими условиями, изучение возможностей их использования в качестве пищевого и лекарственного сырья, а также в других областях, играет большую роль с научной и экономической точек зрения. В состав дикорастущих растений входят витамины, микроэлементы, белки, жиры, углеводы, сахара, органические кислоты и др., необходимые организму человека. богат В связи с этим, если принять во внимание важную роль дикорастущих растений в питании человека, можно сказать, что они также считаются одним из основных природных ресурсов. Однако тот факт, что не все из них используются в культурном плане, доказывает важность изучения этих растений в более широком масштабе.

Среди сельскохозяйственной продукции основу местной экономики составляют дикорастущие растения. Они также имеют высокую коммерческую ценность. Следует также отметить, что дикорастущие растения играют важную роль в поддержании функциональности экосистемы.

Ключевые слова: Дикие, домашние, растения, экономика, экосистема.

Sabina Valeh Khaniyeva
Azerbaijan Cooperation University

Economic geographic importance of native wild plants

Summary

In the territory of the Republic of Azerbaijan, which has a rich flora, the spread of useful natural plant covers in zones with different ecological and geographical conditions, the study of the possibilities of their use as food, medicinal raw materials and also in other fields, plays a great role scientifically and economically. The composition of wild plants includes vitamins, microelements, proteins, fats, carbohydrates, sugars, organic acids, etc. necessary for the human body. is rich with In this regard, if we take into account the important role of wild plants in human nutrition, we can say that they are also considered as one of the main natural resources. However, the fact that not all of them are used in a cultural way proves the importance of studying these plants on a wider scale.

Among agricultural products, wild plants can also form the basis of the local economy. They also have high commercial value. It should also be noted that wild plants play an important role in maintaining ecosystem functionality.

Key words: Wild, domestic, plant, economy, ecosystem.